

DİJİTAL TOPLUMDA YÖNETİMSELLİĞİN YENİ AYGITLARI: NEOLİBERALİZM, ŞEFFAFLIK VE BÜYÜK VERİ

Ferhat GÖÇER

Bağımsız Araştırmacı, Türkiye

ferhatzgocer@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1150-7643>

<i>Atıf</i>	GÖÇER, F. (2024). DİJİTAL TOPLUMDA YÖNETİMSELLİĞİN YENİ AYGITLARI: NEOLİBERALİZM, ŞEFFAFLIK VE BÜYÜK VERİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 16(3), 331-346.
-------------	---

ÖZ

Bu çalışmada, dijital toplumun yönetsel stratejisi olarak neoliberalizmin toplumsal yaşamı ekonomikleştirmesi süreci ve bireylerin tek tek yönetiminde psikopolitik örüntüleri, hangi söylem ve pratikler yoluyla gerçekleştirdiği bütüncül bir şekilde incelenmektedir. Öte taraftan, çalışmanın bir başka boyutunu da şeffaflık toplumu oluşturmaktadır. Çalışmada şeffaflığın, siyasetten gündelik yaşama her yerde etkin bir yönetsel aygıt olarak işlediği, toplumu ve bireyi saydam bir yapıya dönüştürerek, neoliberal iktidarın kontrol politikasında önemli bir soğurma nesnesine nasıl dönüştürdüğü tartışılmaktadır. Şeffaflık toplumunun oluşmasında önemli bir katman oluşturan dijital teknolojiler, aynı zamanda her şeyin hesaplanabilir ve planlanabilir nitelikte olması gerekliliğini savunan büyük veri olgusunun da ortaya çıkmasına zemin yaratmıştır. Büyük veri, şeffaflığı besleyen bir aygıt olduğu kadar aynı zamanda neoliberalizmin yeni pazarlama stratejisini de oluşturmaktadır. Hesaplanabilir veya veriye dönüşen her şey, dijital toplumda ticari bir meta değeri taşır. Mevcut çalışma, dijital toplumun yeni yönetsel aygıtları olarak birbirine girift olan neoliberalizm, şeffaflık ve büyük veri olgularının toplum ve bireyi soğurma noktasında ne tür bir teknolojik mantığın çıktıkları olduğunu kavramaya yönelmektedir. Bu bağlamda, nitel yöntemin sunduğu olanaklar ekseninde, neoliberalizm, şeffaflık ve büyük veri denkleminin günümüz dijital toplumlarında oluşturdukları soğurma iklimi yorumsamacı bir desenle ele almak, çalışmanın yürütülme mantığını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Şeffaflık, Büyük veri, Byung Chul Han, Dijital Toplum.

Geliş Tarihi: 23.03.2024 / Kabul Tarihi: 10.06.2024, DOI: 10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v16i3001

Araştırma Makalesi-Bu makale iThenticate programıyla kontrol edilmiştir.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

NEW INSTRUMENTS OF GOVERNMENTALITY IN THE DIGITAL SOCIETY: NEOLIBERALISM, TRANSPARENCY AND BIG DATA

ABSTRACT

This study holistically examines the process of neoliberal economicisation of social life as a management strategy of the digital society and the psycho-political patterns in the management of individuals through discourses and practices. On the other hand, another dimension of the study is the society of transparency. The study discusses how transparency functions as an effective administrative apparatus everywhere, from politics to everyday life, how it transforms society and the individual into a transparent structure, and how it transforms them into an important object of absorption in the control politics of neoliberal power. Digital technologies, which constitute an important layer in the formation of a society of transparency, have also paved the way for the emergence of the big data phenomenon, which advocates that everything should be calculable and plannable. Big data is not only a tool that feeds transparency, it is also the new marketing strategy of neoliberalism. Everything that can be calculated or turned into data has a commercial commodity value in the digital society. The present study attempts to understand how neoliberalism, transparency and big data, which are intertwined as the new administrative devices of the digital society, are the outputs of a techno-political logic at the point of absorbing society and the individual. In this context, in the axis of the possibilities offered by the qualitative method, the logic of the study is to address the absorption climate created by the equation of neoliberalism, transparency and big data in today's digital societies with an interpretive design.

Keywords: *Neoliberalism, Transparency, Big Data, Byung Chul Han, Digital Society.*

GİRİŞ

Tekno-politik pratikler dolayısıyla inşa edilen dijital toplumun ortaya çıkardığı, yeni kültürle birlikte, öznenin özneliği, işlevi ve eylemlerini gerçekleştirme gayesi ve formu da köklü bir dönüşüme uğradı. Artık günümüz dijital toplumunda özne, başarı ve performansla eşitlenerek, depresif ve kaygılı bir karakteri sembolize etmektedir (Han, 2017). Disiplin ve kontrol toplumunun belirleyici ya da yönlendirici harici teknolojileri/yapıları, yerini öznenin sınırsız yapabilme özgürlüğüne terk ederek, icat ettiği dijital bir panoptikon ve neoliberal rejim çerçevesinde, özne kendisinin hem efendisi hem de kölesidir ve hem mahkûmu hem de gardiyandır. Dijital toplumun neoliberal yönetsel aygıtı, özneyi sınırsız bir sömürü düzeneğine; şeffaflığa davet eder (Brown, 2021; Han, 2019).

Şeffaflık aynı zamanda saydam bir görüntü oluşturup, ışık altında sömürüye açık olmayı kabul etmek demektir. Öte taraftan yaşamın tam anlamıyla protokolleşmesi şeffaflık ve büyük veri iş birliğiyle gerçekleşir. Büyük veri, dijital totalitarizmin genişlemesine imkân oluştururken aynı zamanda demokrasiyi de boşa çıkarır (Fuchs, 2021). Günümüz öznesi artık sancılı ve ağır bir yıkım altında can çekişen bir varlığa dönüşür ve bu durum, dijital totalitarizmin egemenliğine teslim olan özne açısından patolojik bir benliğin de örülmesidir.

Mevcut çalışmanın konusunu, dijital toplumun yönetsel aygıtları olarak beliren “neoliberalizm”, “şeffaflık” ve “büyük veri”nin, yaşanan şimdiki zamanı nasıl bir sömürü ekseninde ticarileştirdiği oluşturmaktadır. Dijital toplumun anlaşılması ve öznenin kendi gerçekliğini kavraması noktasında üç yönetsel aygıtın deşifre edilmesi, çalışmanın önemini oluşturan temel dürtüdür. Neoliberalizm, şeffaflık ve büyük veri denkleminin oluşturdukları sömürü konseptini nitel yöntemin olanakları çerçevesinde, yorumsamacı bir yaklaşımla incelemek (Creswell, 2020) çalışmanın yürütülme mantığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, son dönemde sosyal bilimler alanında yapmış olduğu özgün katkılarla adını sıkça duyuran, düşünür ve kültür teorisyeni Byun-Chul Han’ın eserleri, bu çalışmanın merkezinde temel referans metinler olarak yer almaktadır. Düşünürün eserleri, dijital toplumun, siyasal, kültürel ve ekonomik mantığının nasıl işlediğinin özgün deşifresini yapması, çağın anlaşılması açısından önem sunmaktadır.

SİNSİ VE KURNAZ BİR İKTİDAR TEKNİĞİ OLARAK NEOLİBERALİZM

Jean-Jacques Rousseau’nun (1712-1778) düşün dünyasının önemli metinleri arasında olan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (1986) adlı eseri, uygar yaşama geçişin, ilk kurnaz insanın bir toprak parçasını çitlenmesi sonucunda; özel mülkiyet olgusunun ortaya çıkmasıyla başladığını belirtir. Geç Kapitalizm evreninde toprağın çitlenmesi metaforu, toplumun ve öznenin çitlenmesi şeklinde genişledi. Bu genişleme, neoliberal rejim yoluyla yürürlüğe giren bir sürecin çıktısıdır. Neoliberal rejim, toplumsal yaşamın ve öznenin tüm hücrelerine

kemirgen dürtüyle nüfuz eden, sıvı ve akışkan bir yapıya sahiptir. Öğütücü bir aygıt gibi işleyen neoliberal rejim, aynı zamanda toplumsal yaşamın ve öznenin topyekûn olarak, sermaye ve popülist iktidarların sömürü nesnesi haline dönüşmesinin de prospektüsünü oluşturur. “Neoliberalizm yalnızca bir politikalar ve ekonomik yönelimler bütünü değil, toplumsal değerlerin hızla ekonomik değerlere dönüştüğü bir kapitalist birikim aşamasıdır” (Haiven, 2018, s. 60). Bir başka deyişle, “Neoliberalizm, sömürünün, şiddetinin ve varlıklı azınlığın gücünün açıkça pekiştiği yeni bir kapitalist ilişkiler biçimini göstermektedir” (Dumenil ve Levy, 2009, s. 9). Neoliberal rejim, özneye ve toplumsala ilişkin her şeyin özünü ortadan kaldırarak, toplumsuz bir toplum ve öznelliği olmayan yeni bir özne tipolojisini var kılar.

Neoliberal rejimin söylemsel stratejinde ilk önermesini oluşturan temel mit; piyasalaştırılmayan her şey kötüdür. Bu yaklaşıma göre toplumun, maddi ve soyut bütün varlıkları, piyasa ilişkilerinin hâkimiyetine tabi kılınmalıdır. Bu sayede toplumsal yaşamın, özgür ve refah içinde yaşaması mümkün hale gelecek, ekonomikleştirilen öznenin de kendini gerçekleştirme ve ifade etme biçimi geniş bir repertuarda gezinecektir. Bir başka deyişle neoliberal rejimin savunusunda, toplum ve insanın refah düzeyinin artmasının en iyi yolunun güçlü serbest piyasalar, özel mülkiyet hakları ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal yapı içinde bireysel girişim, beceri ve özgürlüklerini serbest bırakma istenci, ana omurgayı oluşturur. Bu savunu ekseninde devletin misyonu, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve oluşturup, sonra o çerçeveyi muhafaza etmektir. Şayet “eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ya da ekolojik alanlarda” piyasalar mevcut değilse, gerekirse devletin bizatihi kendisi bu süreci başlatmalıdır (Harvey, 2015, s. 10). Fakat neoliberal rejimin vaat ettiği toplum tahayyülü, nihai aşamada büyük bir çözüme ve ağır bir yıkımdır. “Ulusal sanayilerin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, hem kamu hizmetlerinde çalışan örgütlü işçilerin büyük pazarlık yapılarını parçalar, hem de rakip işverenlerin, imtiyaz hakları ve ihaleler için birbirleriyle yarışırken karşılıklı fiyat kısararak ücretleri aşağı ittikleri koşulları yaratır. Bu, piyasalaştırma ile özelleştirmenin gerçek amacıdır: Bunlar, sendikal örgütlenmeyi zayıflatacak, güvencesizliği artıracak, ücretleri aşağı çekecek ve refahı çalışan insanlardan şirket zenginlerine doğru yeniden bölüştürecek mekanizmalardır” (Faulkner, 2014, s. 366). Bir tür “yaratıcı yıkım” olarak da işaret edilen bu süreç, iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji karışımları, yaşam tarzlarını, düşünme biçimleri, demografik etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve köklü alışkanlıkları da derin bir anlayışla sarsarak yıkmaktadır (Harvey, 2015, s. 11). Bu anlamıyla neoliberal rejim, yaşamın mutlak olarak “gasp edilmesini” amaçlayarak, özneyi boyun eğdirmekten ziyade kendisine tabii hale getirerek, normalleştirme teknolojileri yoluyla yeni bir “yönetimsellik” biçimini oluşturmaktadır.

Modern yaşamın “yönetimsellik” (*gouvernementalité*) biçimi olduğu söylemi, Michel Foucault’nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus Collège de France Dersleri*

(1977-1978) ve *Biyopolitikanın Doğuşu Collège de France Dersleri (1978-1979)* adlı ders kayıtlarının derlemesi olarak yayınlanan eserlerinde ilk olarak işlenen önemli bir nosyondur. Yönetimsellik, toplumun siyasal problemini, hukuk konularının bütünü veya insan türünün genel kategorisinin yanı sıra bireylerin yaşama (biyopolitik) özgürlükleri içerisinde kendilerine ve birbirlerine göre; sahip oldukları stratejileri de içerir (Revel, 2012, s. 129). Yönetimsellik ile ilgili anlaşılması gereken şu şekilde ifade edilebilir: İlk olarak yönetimselliğin temel amacı nüfus, hâkim epistemolojik biçim, politik ekonomi, teknik aracı da güvenlik teknolojileri olan bir bütünü, eş söyleyişle; karmaşık bir iktidar yapısının uygulanmasını sağlayan kurumlardan, normlardan, analiz ve düşüncelerden, strateji ve taktiklerden oluşan bir ağı kurgulamaktır. İkinci olarak da yönetimsellik, Batı'nın bütününde yönetim olarak adlandırılan iktidara özgü bir dizi aygıtın gelişimini ve aynı zamanda bir bilmeyi içerir. Son olarak da Ortaçağ'ın adalet/hukuk merkezli devletinin 15. ve 16. yüzyıllarda kurumsal olarak idari bir devlete dönüştüğü, yavaş yavaş “yönetimselleştigi” sürecin sonucunu imalar (Foucault, 2013, s. 97-98). Kapitalizmin ideolojik alanda antropolojik evriminin nihai aşaması olan neoliberal rejimin varoluşsal sürekliliği de bir yönetimselliğin bütünsel düzenekleri içerisinde mümkünleşir. Bu sayede somut bir düzlemde çıkan sömürü teknikleri artık neoliberal rejimde, öznenin içsel denkleminde de -göstergeler ekonomisini de kendisine katarak duygular, imajlar, mimikler, bilişsel vb.- olağanlaşır. Bu sürecin işlerlik ve olağanlık kazanması, kuşkusuz son otuz yıldır geliştirilen neoliberal yönetimselliğin bir uzantısıyla ilişkilidir.

Neoliberal rejimin bir yönetimsellik biçimi olarak genel varoluşsal pratikleri hakkında şunlar belirtilebilir: Neoliberalizm Güney'de darbeler ve cuntalarla, işgaller, yapısal düzenlemeler ve halkların askeri usulle disipline edilmesi yoluyla şiddetli bir biçimde dayatılırken, Kuzey-Atlantik dünyasında daha sessiz bir şekilde yayılmıştır. Bu yayılma daha çok Foucault'nun yönetimsellik mefhumuna karşılık gelen, söylem, hukuk ve özne dönüşümleri yoluyla gerçekleşmiştir (Brown, 2021, s. 55). Foucault'un, neoliberal yönetimsellik olarak adlandırdığı dönüşüm, liberal yönetimselliğin yeniden organizasyonunu temsil eden bir aşamaya karşılık gelmektedir. Neoliberalizm bir yönetim aklı olarak, kendine özgü yönetme sanatı içinde en makul ve en iyi şekilde kendini oluşturan bir süreç olarak kendi evrenini tasarlar (Foucault, 2019). Bu tasarım ya da yeni yönetimsellik, aynı anda toplumsal, siyasal ve kültürel bir müdahaleyi de içinde taşır. Foucaultcu bir okumada da belirtildiği gibi; neoliberalizmin “yönetimsel bir müdahale” olduğunu ve bu müdahalenin rekabet toplumu için kaçınılmaz olan hukuki-politik bir çerçeveyi kurmayı ve sürdürmeyi amaçladığının bilgisi oluşturmaktadır. Artık neoliberal devlet pasif, minimal veya zayıf değil, aksine toplumsal ilişkilerde rekabet kültürünü ve kamusal işletmeler de dâhil olmak üzere kurumlarda şirket modelini dayatma konusunda son derece önemli dönüşümlere kaynak oluşturan bir karakterdedir. Neoliberal yönetimsellik sanatı, sadece sosyal devletin kazanımlarını değil aynı zamanda liberal demokrasiyi de kökünden

dinamitleyen bir sürecin kapısını aralamaktadır. Örneğin, ekonomi politikaların gideceği yönü kamusal müzakere alanının dışına iterek, sermaye mantığının “anayasallaşması” ile iktidarın oligarşilerde yoğunlaşması, baskıcı yöntemlerin kullanımı ve ücretlilerin toplumsal hakları ile yurttaşın politik haklarını sürekli geriletmeyi hedefleyen bir şantaj rejimine dönüşür (Dardot ve Laval, 2022, s.11-12). Bir başka ifadeyle, neoliberal rasyonaliteye özgü olan norm ve ilkeler yoluyla önceden ekonomik olmayan alan ve uğraşlar da “ekonomikleşmeye” başlar (Brown, 2021, s. 58).

Neoliberal rejimi bir tür sinsi ve kurnaz iktidar tekniği olarak tanımlayan Byung-Chul Han (2020), bu rejimin genel hareket yasalarını ve var olma tekniklerini oldukça kıvrak bir yaklaşımla analiz etmektedir. “Neoliberal rejimin iktidar tekniği incelikli, kaygan ve akıllı bir biçime bürünmüş olup hiçbir şekilde görünür değildir” (Han, 2020, s. 24). Bu süreç kendisini en iyi, öznenin ve toplumun deneyimlediği özgürlük yanılması veya yaşadığı özgürlük krizinde görünür kılar. Özgürlük, neoliberal rejimde istisnasız bir kriz halidir. Özgürlüğü bozuma uğratan şey sermayenin sınırsız sömürüyü arzulanması oluşturmaktadır. Bu süreç, bir proje olarak neoliberalizmle gerçekleşir. Neoliberalizm bizzatı özgürlüğü sömürmeyi hedefleyen oldukça üretken, dahası ustaca kurgulanan bir sistemdir. İletişim, oyun ve heyecan gibi özgürlüğün işleyişine ve dışavurma biçimlerine ait ne varsa sömürür, dolayısıyla bu sayede de özgürlüğün sömürüsü maksimum kazanca erişir (Han, 2020, s. 13-14). Özgürlüğün kolay ve edilgen bir haletiruhiye içerisinde sömürüye açık kılınması, kapitalizmin mutasyon evresi olarak nitelenen neoliberalizmde öznenin depresifliğini, tükenmişliğini ve derin içsel krizini çoğaltan patolojik yansımaları da beraberinde getirir. Bu durumda tâbi bir özne değil, kendini özgür zanneden, sürekli kendisini yeniden inşa ederek programlayan, bir başka tabirle; sürekli yazılımını güncelleyen bir aygıt gibi işleyen/işletilen günümüz öznesi aslında bir tür proje olarak kurgulanır. Öznenin projeye geçiş olarak niteleyen bu sürecin en önemli taşıyıcısını da özgürlük duygusu oluşturmaktadır. Chul Han, bu başkalaşımı şu şekilde ifade eder: Fakat bu projenin zorlama altında bir varlık, dahası tabiiyet ve boyun eğişi daha da etkin bir biçimi olduğunu görülmektedir. Dışsal baskılardan ve kendinde yabancı zorlamalardan kurtulmuş olduğunu sanan bir proje olarak “ben”, daha iyi bir performans sergileme ve mükemmelleşme biçimindeki içsel baskılara ve dayatmalara tabi kılar kendisini, bu yüzden de yapabilmeyen ya da başarmadan kaynaklanan zorlamaların bir sınır hattı yoktur. Bu şekilde özne bir ikilem içerisinde depresif halde bulur kendisini. Özgürlük zorlamalardan arınmış olmayı önceler, fakat zorlamanın karşıtı olması gereken bu özgürlüğün kendisi çeşitli zorlamalar icat eder. Depresyon ya da ruhsal çöküş özgürlüğün derin krizinin dışavurumlarıdır (Han, 2020, s. 10-12).

Kendisini özgür sanan performans öznesi farkında olmadan örtük bir kölelik rejimine de kendi rızası ekseninde dâhil olur. Başarı ve performans öznesi olarak

tasarlanan bu girişim, neoliberalizmin sömürü düzeneği içerisinde sermaye açısından bir zaferi sembolize eder. Artık toplum ve özne, kendi içsel çelişki ve krizleriyle ilişkili dışsal gerçeklerin etkisini göz ardı ederek, sorunlarının asli mecrası olarak benliğinin kaynaklarını algılamaya başlar. “Neoliberal performans toplumunda başarısız olan kişi, toplumu ya da sistemi sorgulamak yerine başarısızlığından kendisini sorumlu tutar ve utanç duyar. Neoliberal rejimin kendine has zekâsı burada kendisini gösterir. Sisteme karşı direnişe izin vermez” (Han, 2020, s. 16). Neoliberalizmin öz-sömürü rejiminde özne, sahip olduğu öfkeyi dışa vurmaktansa içsel bir patlamaya yönelir. Bu da neoliberal özneyi devrimci değil depresif bir kişi haline dönüştürür. O artık kendisinin hem efendisi hem de kölesidir. “Neoliberalizm baskı altındaki özneyi serbest bir girişimciye dönüştürmektedir, kendi kendisinin girişimcisine. Bugün herkes kendi şirketinin kendini sömüren işçisidir. Herkes kişi olarak hem efendi hem köledir” (Han, 2020, s. 25).

Neoliberalizmde bahsedilen örüntülerin, ritüellerin ve eylemlerin sorgulanmaksızın yaşanıyor olması, neoliberalizmin kendine özgü ortaya çıkardığı “anlam” ile ilişkilidir. Anlam, gündelik yaşamda bireylerin bir bedende şahsileştirdikleri kimliklerin, imgelerin ve eylemlerin tümünü içerleyen bir sürece karşılık düşer. Bu açıdan anlam, tarihsel olarak inşa edilir. İnşa edilen anlamın meşruluğu ve doğruluğu, toplumların kurumları yoluyla gerçekleşir. “Toplumsal olarak nesneleştirilen ve işlenen anlam stokları, tarihsel anlam rezervlerinde “muhafaza edilir” ve kurumlar tarafından “yönetilir”ler. Bireyin eylemleri toplumsal bilgi stoklarından tedarik edilen nesnel anlamca şekillenir ve kurumlarca ortaya çıkarılan şeylere intibak olma baskısı yoluyla da iletilir” (Berger ve Luckman, 2022, s. 29).

Neoliberalizmde kurumsal yapıların yeniden organizasyonu, toplumsal yaşamda öznenin de “anlam” anlayışında bir değişim yaratmıştır. Bu da öznenin yaşamını üretme pratiklerinde kendisini açık eder. Diğer taraftan, öznenin “anlam” anlayışının oluşumunda bir başka önemli dinamik de sosyal ilişkilerin karakter yapısıdır. “Ancak anlam –bir kişinin her şeyden önce söyleyebileceği gibi- bireyin içerisinde eylemde bulunduğu ve yaşamını sürdürdüğü sosyal ilişkilerin öznel-arası yapısına da bağlanabilir” (Berger ve Luckman, 2022, s.29). Dolayısıyla anlamın kurumsal ve sosyal boyutları, neoliberalizmde kendisini özgür zanneden öznenin, psişik anlamda motivasyonunu oluşturan dürtüleri oluşturur.

Neoliberal rejimin egemenlik anlayışında, çok çalışmak yerine daha fazla performans göstermek psişik bir bulantıdır. “Ruhu hasta eden şey iş değil, performanstır, bu yeni neoliberal prensiptir” (Han, 2020, s. 97). Aynı zamanda da bu psişik ruh, özneyi de kendi içinde bir iç savaşa maruz bırakır. Sınıf mücadelesinin yerini öznenin kendini eksik hissederek kendinden utanç duyması başlar. “Sınıf mücadelesi de insanın kendisiyle verdiği bir iç savaşa dönüşmektedir. Başarısız olanlar kendini suçlamakta ve utanç duymaktadır. İnsan, toplum yerine kendini

sorunsallaştırmaktadır” (Han, 2020, s. 25). Neoliberal performans öznesinin psikik bir vaka olarak kendisini düşlemesi ya da düşünüyor olması, neoliberal rejimin sinsi ve kurnaz bir yönetimselliğidir. Ruhun hastalıklarının tespit edilip tedavi edilmesi ve sürekli sağlıklı olunması gerektiği inancı yaygın bir düşünsel hastalıktır. Chul Han, bu durumu neoliberalizmin psikopolitik yönetimi olarak tanımlar ve sürecin işletilişini şu şekilde ifade eder: Neoliberal psikopolitika giderek daha incelikli sömürü teknikleri icat ediyor. Çok sayıdaki kendini keşfetme atölyeleri, motivasyon artırıcı hafta sonu etkinlikleri, yaşam rehberleri, kişisel gelişim seminerleri ve zihin antrenmanları, kendini optimize etme ve verimliliği artırma noktasında sınır olmadığı sözünü dile getirmektedir. Bütün bunlar sadece çalışma zamanını değil, bireyin tümünü, bütün dikkatini, dahası hayatının doğrudan sömürülmesini amaçlayan neoliberal tahakküm teknikleri tarafından yönetilmektedir.

Kendini optimize etmeyi talep eden neoliberal vaaz, sadece sistem içerisinde kusursuz iş görmenin veya hizmetin derdi içerisindeydir. Bundan ötürü, üretkenliği ve performansı artırmak için karşılaşılan zayıflıklar, tıkanmalar ve hatalar tedaviyle izale edilmelidir (Han, 2020, s. 37). Bu sayede neoliberal psikopolitika, daha çok performans baskısıyla insan ruhunu tahrip ederek, onu daha fazla sömürü nesnesi haline dönüştürür. Dolayısıyla yaşamın ve toplumun bütünü, neoliberal rejimin kemirgen dürtüsellığı altında ağır bir yıkıma maruz bırakılır. İstisnasız olarak toplumu bir metalaştırma yığını olarak tasarlayan neoliberalizm, aynı zamanda dijital toplumun, politik ve ideolojik portesini de oluşturur.

NEOLİBERAL BİR AYGIT OLARAK ŞEFFAFLIK

Yaşamın, bütünsel bir yapı içerisinde protokolleşmesi, gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri yoluyla daha da hız alan bir süreçtir. “İnternet kompleksi genişleyip toplandıkça hayatımızın gittikçe daha çok yönü dijital ağların protokollerine dâhil ediliyor” (Crary, 2023, s. 106). Protokolleşen yaşam, şeffaflığı da beraberinde getirir. Neoliberal yönetimselliğin stratejik bir aygıtı olarak şeffaflık, gündelik yaşamda bireylerin, mahremiyet içeren söylem ve davranış örüntülerinin de ötesinde, her şeye egemen olmayı arzular. “Şeffaflık bizatihi bir egemenlik biçimidir ve günümüzde dijital bir totaliterizme bürünme yoludur. Yeni egemenliğin habercisidir: hiper kapitalizmin egemenliği” (Han, 2020, s. 30). Şeffaflık, gözetim ve kontrol tekniklerini de sürece dâhil ederek, yalnız uykuların kontrol altına alınmasını istemekle kalmaz, aynı zamanda biyolojik süreçlerden somatik tepkimelere kadar her şeyi içine katarak, yaşamın tam anlamıyla protokolleşmesini talep eder (Crary, 2023).

Modern iktidarın oluşumuyla ilerleme seyreden gözetim ve kontrol olgusu, iktidarın evrimiyle yakından ilişkilidir. Bireyin gündelik yaşam içerisinde bir tür gözaltına alınmasını arzulayan iktidar, varoluşsal gücünü her şeyden evvel teknolojik ve mimarık tasarımsal aygıtların yapısından alarak, görünmez bir varlığa

büründür. Diğer bir deyişle, panoptikona dönüşür. Bu yolla da yönetimselliğini aktive eder. Bir anlamıyla gözetim ve kontrolün, antropolojik tarihini anlatan *Hapishanenin Doğuşu* (2015) adlı eser, iktidarın gücünü ve ihtişamını şölensel nitelikte düzenlediği cezalandırma pratiklerinden biriyle sahneler (Foucault, 2015, s. 33-71). Anlatılan sahne, modern iktidarın perde gerisine çekilmeden önce fiziksel görünümüne de işaret eden bir süreci tasvir eder.

Cezalandırmayı bir tür şölen havasında sergileyen klasik iktidar, toplumsal gözetim ve kontrol pratiklerini pazar yerinde korkutucu cezai ritüel yoluyla tek tek bireylerin, davranış ve söylem biçimlerine sızarak gerçekleştirir. Modern iktidarsa, gözetim ve kontrolü pazar yerinden alarak, mimari ve teknoloji yoluyla bireyin her an her yerde gözetleniyor hissiyatıyla yaşamını sürdürmesine yol açan birtakım aygıtları uygulamaya koyar. Bu süreç, gözetlenen toplum olarak kendisini açık eder. Gözetlenen toplumda iktidar, bütün aygıtlarıyla gündelik yaşamın sinir uçlarına kadar erişir: “Her gün hayatımız izlenmeye, kontrol edilmeye ve soruşturulmaya maruz kalıyor. Belirli bir amaca hizmet eden bir izleme, etiketleme, dinleme, seyretme, kaydetme ya da kimlik belirleme aracına yakalanmadan, güvenli bir ortam ya da yapacak bir uğraş bulmak giderek güçleşiyor” (Lyon, 2006, s. 11).

Gözetlenen toplumda, mimari ve teknolojiler yoluyla, salt birey ve toplum üzerinde kontrol kurmayı amaçlayan tedirgin iktidar, şeffaflık toplumunda yönetimselliğini “artı değer” yaratan bir boyuta dönüştürür. Artık şeffaflık, gözetim ve kontrol pratikleriyle iç içe geçerek, toplumsal yaşamda yeni sömürü ilişkilerinin bir biçimini oluşturur. Şeffaflık, pornografik sergilemeyle panoptik kontrolün iç içe geçişidir, bu geçiş aynı zamanda bir tür ekonomik buyruktur, şeffaflaşan her şey sömürüye karşı savunmasızca açılır (Han, 2016, s. 107-108).

Şeffaflık, toplumsal ilişkilerde güvenin inşa edilmesi noktasında sıkça zikredilen bir söylem olarak öne çıkar ve kendi içinde bir tür soyut güven akdini saklı tutar. “Yeni dogma, şeffaflığın güven yarattığı şeklinde. Burada unutulmuş nokta ise şeffaflık konusundaki bu ısrarın ‘güven’ kelimesinin anlamının büyük ölçüde hasar görmüş olduğu bir toplumda gerçekleşiyor olduğu” (Han, 2017, s. 11). Her şeyin şeffaflaşmasının gerekliliği önermesi, müphem veya kırılğan süreçlerin aşılması ya da sis bulutu içinde olan ilişkilerin daha görünür bir iklime dönüşebileceğini salık verir. Bu süreç aynı anda toplumsal yaşamın yapısal karakterinde de kendisini yansıtır. Günümüzde şeffaflık, toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçleri etkisi altına alarak, makro yapıları esaslı bir değişime tabi kılarak, genel tahakküm halini alır (Han, 2020, s. 43).

Yaşamın şeffaflık söylemiyle örüldüğü bir toplum, aynı zamanda şeffaflık toplumu olarak kendisini serimler. Şeffaflık toplumunun varlıksal semptomları, şu şekilde tanımlanabilir: Şeffaflık toplumu her şeyden önce bir olumluluk toplumdur.

Öyle ki, şeffaflık toplumunda olumluluk parodisi, her türlü acıyı dışarıda bırakmayı salık verir. Diğer bir deyişle şeffaflık toplumunun semptomlarının dolaşıma sürülmesi “rıza” kavramının icat edilmesini gerektirir. Rızanın üretimi her türlü acıyı dışarıda bırakmayı ve dahası acının bir düşünce olarak da zihinde yer etmemesi gereken, negatif bir psikoloji olarak kabul edilmesi gerektiği yönündedir. “İçinde yaşadığımız toplum her tür olumsuzluktan kurtulmaya çalışan bir olumluluk toplumdur. Acıysa olumsuzluğun ta kendisidir. Psikoloji de bu paradigma değişimini izleyerek “acı çekme psikolojisi” şeklindeki negatif psikolojiyi terk ederek sıhhat, mutluluk ve iyimserlikle ilgilenen “pozitif psikoloji”ye yönelmiştir” (Han, 2022, s. 14). Dolayısıyla şeffaflık toplumunda her türlü olumsuzluk; duygu ve düşünce gibi süreçler, uzak durulması gereken durumlardır. Olumsuzluk düşüncelerinin yerine “Derhal olumlu düşünceler konmalıdır. Pozitif psikoloji acıyı bile performans mantığına tabi kılar. Neoliberal dayanıklılık ideolojisi travmatik deneyimlerini katalizator haline getirir” (Han, 2022, s. 14). Şeffaflık toplumunun dispozitifini oluşturan söylem her şeyin ve herkesin “mutluluk” için yaşamasıdır. Mutluluk bir tür baskıya zorlayan içsel bir krizdir.

Şeyler, her türlü kusurlarından arındıklarında, pürüzsüzleştiklerinde, düzleştiklerinde, sermayenin, iletişim ve enformasyonun kusursuz akışına, karşı göstermeksizin onlara eklemlediklerinde şeffaf hale gelirler. Eylemler hesaplanabilir, öngörülüp yönlendirilebilir ve kontrol altına alındığında şeffaflaşır. Bu şekilde gelecekte olumlu hale getirilerek optimize edilmiş bir şimdiye dönüşür. Görüntüler, her tür dramaturjiden, koreografiden ve derinlikli yorum bilgisinden sıyrılarak, dahası anlamını yitirerek pornografik bir imgeye dönüştüklerinde şeffaflaşır. Pornografikleşen her şey gözle kurulan dolayimsız bir ilişkidir. Şeyler, biricikliklerini yitirip yalnızca fiyatlarıyla ifade edildiklerinde şeffaflaşır. Dolayısıyla şeffaflık toplumu bir aynılık cehennemidir (Han, 2017, s. 15-16). Bu aynılık cehennemi, kendi içinde bir uyum baskısını barındırır. “Şeffaflık ötekini, yabancıyı, sapkını ortadan kaldıran bir uyum baskısı doğurur” (Han, 2019, s. 81). Uyum baskısı, şeffaflığın bir buyruğu olarak her şeyin içine nüfus eder ve yaşamı saydam bir karaktere dönüştürür.

Şeffaflık, insanı parlak bir cisme dönüştürür, şiddeti de tam olarak burada başlar, sınırsız özgürlük ve iletişim vaadiyle varlıkları görünürlüğe teslim ederek teşhir zorlaması uygular. Teşhir, şeffaflığın mesafe ve sır istemediği her şeyin ayan beyan bir şekilde kendisini sergilemesini istediği bir amacı yerine getirir. Teşhir sayesinde her birey kendi reklam nesnesine dönüşür, her şey sergi değeriyle ölçülür, her şey dışa döndürülmüş, deşifre edilmiş, çıplaklaştırılmış, soyulmuş, ortaya serilmiş durumdadır, teşhir ve ifşa etmenin aşırılığı şeyleri, tüm sırlarından arınmış olarak derhal tüketilmeye açık bir emtia haline dönüştürür (Han, 2017, s. 27-28). Neoliberal yönetimselliğin sergilemeye mecbur kıldığı insan, görünür olduğu ve kendini sergilediği müddetçe var olur. Bu haliyle de artık günümüz

dünyası, mahrem olan değerlerin panayır havasında sergilendiği, satıldığı ve tüketildiği bir pazar yeridir (Han, 2017, s. 53). Görünmez ve sergi değeri olmayan bireyler, yeni yönetimsellikte yok hükmündedir. Dolayısıyla bu durum, apaçıklık olarak şeffaflık toplumunda kendisini ifade eder.

Şeffaflık toplumu aynı zamanda bir kontrol toplumdur. Fakat bu kontrol toplumunun panoptik yapısı özel bir karakter taşır. Klasik panoptikonda (disiplin toplumunda) yalıtılmış mahkûmların aksine kontrol toplumunun panoptikonun sakinleri birbirleriyle yoğun bir biçimde iletişimde bulunur ve ağlar oluşturur. Kontrol toplumunun panoptikonu artık dijital bir simaya sahiptir ve sakinlerinden beklentisi şu şekildedir: Dijital panoptikonun özgü yanını, kuruluşunda ve sürdürülmesinde sakinlerinin soyunma ve kendilerini teşhir etme yoluyla aktif olarak sürece dâhil etmesi oluşturmaktadır. Sakinler panoptik olan pazar yerinde kendilerini sergilerler. Kontrol toplumu, bireyin harici bir zorlamayla değil kendi ihtiyacı nedeniyle soyunduğunda, özel ve mahrem alanını yitirme korkusu bunları ölçsüzce teşhir etme ihtiyacına yenik düştüğünde mükemmelliğe erişir (Han, 2017, s. 68). Dolayısıyla kontrol toplumunun panoptik merceğine, dijital mecraların sakinleri, zorlayıcı bir mekanizmadan ziyade daha çok gönüllü bir şekilde tabii olmaktadır. Dijital mecraların sakinleri aynı zamanda kendini sömüren bir kendilik girişimcisidir hem kendinin gözetleyicisidir hem de sömürenidir. Yanında hem kurbanı hem faili olduğu bir çalışma kampı taşır, kendini ışıklandıran, kendini gözetleyen bir özne olarak hem mahkûm hem gardiyan olduğu bir panoptikon taşır, böylelikle gözetleme işi tek tek herkese yayılmış olur (Han, 2019, s. 67-68). Bu durum şeffaflık aygıtıyla yoğunlaşan sömürü ve totaliterliğin, yönetsel etkisini de büyüten bir süreçtir.

NEOLİBERALİZMİN YENİ PAZARLAMA STRATEJİSİ: BÜYÜK VERİ

Hiper kapitalizm günümüzde insan varoluşunu ticari bir ilişkiler potası içerisinde eritmektedir, bugün bu ticari değerlendirmeden kaçmayı başarmış bir yaşam mecrası neredeyse yok denilebilecek düzeydedir (Han, 2020, s. 29). Büyük veri kapitalizmi olarak da ifade edilen bu süreç, “geniş bir toplumsal –ekonomik, siyasi, ideolojik- bağlamda duruyor. Ekonomide, veri ve iletişim(ler) de dahil olmak üzere (neredeyse) her şeyin neoliberal biçimde metalaştırarak özelleştirildiği” (Fuchs, 2021, s. 81) görülmektedir.

Yaşamın sınırsız bir sömürü ağı ile kuşatılması, varlığın bir kaçış alanı ihtimalinin olmayışı, büyük veri (big data) ile yakından ilişkilidir. Öncelikle büyük veri büyük bir ticari değer oluşturur, kişisel veriler kusursuz bir şekilde metalaştırılıp paraya çevrilir, kendilerine günümüzde ticari olarak sömürülebilecek veri paketleri olarak davranılan insanların ticareti yapılarak, her birisi bir meta haline dönüştürülür (Han, 2019, s. 72). Büyük veri, bu anlamıyla gündelik yaşam pratikleri içerisinde, hayatın kendisini de metalaştırır.

Büyük verinin kapitalist bir birikime yol açan anlayışının savunusunda, yerleşik argümanın mantığı şu şekildedir: “Büyük veri, temsile ya da soyutlamaya

dayılı modernist bilgi düzeyinde çalışmak yerine, “edimsel” olanın iç yüzünü anladığımı iddia eder. Bir yönetim biçimi olarak Büyük Veri Kapitalizmi, doğrusal ve doğrusal olmayan nedenselliğin yörüngelerini oluşturmakta zaman içindeki sürekliliklerin çok önemli olduğu nedensel ilişkilere odaklanmak yerine, görünüşlerin “gerçekçi” veya yüzeysel bir görünümüne dayanır” (Chandler, 2021, s.104-105). Bu durumdan kaynaklı olarak büyük veri, gündelik yaşam içerisinde mevcut gerçekliğimizi ve sosyal yapıyla olan ilişkimizi dönüştürdüğünü öne sürer. Eş ifadeyle, büyük veri ön görülemez olan süreç ya da nesnelere görülebilir kılmaya çalıştığını savlar. Bir yönetim biçimi olarak büyük veri, bu şekilde bir korelasyon oluşturarak görüş alanının genişletilmesine ön ayak oluştur, böylelikle krizleri, aksaklıkları veya belirsizlikleri sürekli savuşturduğu, etkisiz hale getirdiği veya sönmlediği düşünülür (Chanler, 2021, s. 105).

Dijital çağın patolojisini, yaşamın ve benliğin kendisini verilere indirgeyerek, günümüzde neredeyse herkesi ekonomik bir sömürü nesnesi haline dönüştürmesi oluşturmaktadır. “Kişi, kazanç sağlayan veri toplamına indirgenmektedir. Kapitalizm günümüzde bir gözetleme kapitalizmine doğru gidiyor. Gözetleme sermaye yaratır. Dijital platformlar bizi sürekli olarak gözetliyor ve yönlendiriyor” (Han, 2022, s.67). Fikirlerimiz, duygularımız ve amaçladığımız her şey sömürüye içerik oluşturuyor. Dijital çağ her şeyin ölçülebilir ve hesaplanabilir olduğuna inanır ve yaşamı şu şekilde nicelikleştirir: Beden otomatik olarak verileri kaydeden cihazlarla donatılır. Beden sıcaklığı, kandaki şeker, alınan ve harcanan kalori miktarı, bedenin sahip olduğu yağ miktarı ölçülür, hareket profili oluşturulur. Meditasyon sırasında kalp atış ritmi hesaplanır, rahatlama esnasında bile performans ve verimlilik dikkate alınır. Bu sürecin yanında hissiyat, ruh hali ve gündelik rutinler protokole geçer. Kendini ölçme ve kontrol etmenin bedensel ve zihinsel performansı artırması istenir. Fakat bu sırada toplanan yığın halindeki veriler “Ben kimim?” sorusuna cevap vermez, çünkü kendilik artık felsefi bir izlekten yoksun hale gelmiştir (Han, 2019, s. 67).

Verileştirilen yaşam, mutlak bir kontrol oluşturur. Diğer bir ifadeyle büyük veri, insan davranışlarına sızarak olası semptomları teşhis etmeyi mümkün kılar. Bu sayede gelecek hesaplanabilir ve dahası manipüle edilebilir bir kıvama gelir. Neoliberalizmin psikopolitik bir aracı olarak işleyen büyük veri, insanları bir kukla gibi oynatabilmekte ve bir egemenlik bilgisi üretebilmektedir. Bu da muhataplarının farkına varmadan insan ruhuna müdahale etmeyi ve onu etkilemeyi olası kılmaktadır. Dijital psikopolitika insan kişiliğini ölçülebilir ve yönetebilir bir nesne derekesine indirger. Dolayısıyla büyük veri, özgür irade kavramının sonuna gelindiğinin de duyurusudur (Han, 2020, s. 31). Büyük veri ile insan, üstün bir bilgi öznesi ya da bilginin asli faili olmaktan çıkar. Çünkü artık bilgi, makine marifetiyle üretiliyor, verilere dayalı bilgi üretimi, insan öznesi ve bilinci olmadan yol kat ediyor, eş deyişle muazzam veri yığınları bilgi üreticisi olarak insanı merkezi konumundan tasfiye ediyor (Han, 2022, s. 92).

Artık insanın kendisi bir veriye dönüşerek, yönetilebilir bir büyüklük olarak moleküler atıklara indirgenmektedir. Bu noktada insanın düşünmesine gerek kalmayacak bir atmosfer de büyük veri ile yaygınlaşır. Düşünme aynı zamanda bilgi üretme sürecidir. Bu bilgi üretme süreci her şeyden önce sınırlı ve yavaş bir üretme kapasitesiyle işleyen ve daha çok yaşamın anlamı üzerine inşa edilen özgün ve nitelikli kavramsal bir bilgi üretimi olarak işler. Fakat büyük veri, işlemciler yoluyla hız eksenli ve kavramaktan/düşünmekten yoksun bir şekilde yalnızca verileri hesaplar. Dolayısıyla büyük veri, sadece veriler ve sayılarla düşünüp konuşur, bir bağlam ve anlam haritası yoktur.

Büyük verinin, her şeyi hesaplanabilir ve ölçülebilir bir niteliğe dönüştürmesi “veriperverlik” kavramını ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle, dataizm. “Dataizm ikinci bir Aydınlanma olarak ortaya çıkmıştır” (Han, 2019, s. 64). Aydınlanma, akılı yaşamın temel merkezi dinamiği olarak konumlandırırken ve her şeyin akıl eksenli olması gerekliliğini buyururken, dataizm “her şey veri ve enformasyon olmalıdır” şeklinde bir buyruk verir. “İkinci Aydınlanmaya ruhunu veren şey bu veri totalitarizmi ya da veri fetişizmidir. Bütün ideolojileri geride bırakabileceğine inanan dataizm bizzat bir ideolojidir” (Han, 2019, s. 65). Bu ideoloji, dijital totalitarizmin bizatihi mimarisi olarak da gelişir. Enformasyon rejiminin dataizmi totaliter karakter sergiler, bütüncül bilgiyi amaçlar, algoritmik işleme elde edilen veriyi, ereksel anlamda dataizm, olan ve olacak olan her şeyi hesaplamak ister (Han, 2022, s. 14). Bu doğrultuda dataizm için rasyonel düşünen ve hesaplayan insana ihtiyaç yoktur, önemli olan tek şey onun için veridir. Verinin toplanması, depolanması, denetim ve analizi, ekonomik ve siyasi çıkarlar bağlamında bir işleve dönüşür (Fuchs, 2021, s. 81).

Dataizmin savunucuları, insanlık tarihinde ilk defa toplum hakkında bütüncül veriye sahip olunduğunu ve bu sayede toplum yönetiminin daha kolay ve sağlıklı olacağını ifade ederler (Han, 2022, s. 40). Oysaki artan dijital totaliterliğin makineleri; akıl, duygu ve iletişimden yoksundur. Algoritmalar, yapay zekâlar ve büyük veri gibi dijital makineler, giderek artan şekilde veri topluyor, depoluyor, işliyor, değerlendiriyor ve insanları ekonomik, siyasi ve gündelik yaşamda oyun dışı bırakan kararlar alıyor (Fuchs, 2021, s. 75). Bütün bu gelişmeler, dijital iktidar aygıtlarının egemenliğini büyüten bir süreç olarak, neoliberalizmin paralelinde gelişim göstermektedir.

SONUÇ

Kapitalizmin kendi içerisinde bir aşama ve bir dönem olarak konumlanan dijital toplum, geleneksel ya da alışlagelen modern toplum yapılarından oldukça uzak ve farklı dinamikleri kendi içerisinde taşımaktadır. Her şeyden önce dijital teknolojilerin hâkim üretim araçlarına dönüşmesi ve dijital platformların baskın bir var oluş mecraları olarak kendisini sergilemesi, iletişim alanında sınırsız bir ilişki/etkileşim kurma alanı sunması ve devasa boyutta enformasyon akışının

olması, dijital çağın karakterini oluşturan birimler olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, her toplumsal sistemde olduğu gibi dijital toplumda da belli bir dizi yönetsel parametreler mevcuttur. Neoliberalizm, şeffaflık ve büyük veri bu çerçevede dijital toplumdaki en önemli yönetsel aygıtlar olarak işlemektedir.

Neoliberalizm, ekonomi politik bir ideoloji olarak, muazzam bir yıkım siyasetiyle, toplumun bütün sinir noktalarına erişerek, her şeyi meta veya ticari bir mübadelenin nesnesi haline dönüştürmektedir. Örneğin; insana ve doğaya özgü olan değerler, kaynaklar, neoliberalizm teranesi altında atılarak sömürüye mahkûm edilmektedir. Öte yandan, şeffaflık toplumu söylemi, günümüz dijital toplumunu bir pornografik seyre dönüştüren anlayış olarak kendini göstermektedir. Çıplaklaşmak, dijital toplumda yönetselliği kolaylaştırır. Bu sayede de çıplak olanı sömürüye içkin kılmanın yolu engelsiz bir şekilde gerçekleşir. Şeffaflığın gösterisi aracısız bir şekilde doğrudan, pornografik bir efektle sunulur ve örtünmeyi dışlayarak gerçekleştirir. Şeffaflık, günümüz dijital toplumunda en gizil mahremiyet alanının sunulmasını ve dahası bunu bir şölen havasında gösterilmesini talep eder. Dijital toplumda şeffaflığın derecesi sömürünün şiddetiyle orantılıdır.

Sayısal bir kütleye indirgenen toplum, dijital toplumun bir başka yönetsel aygıtı olarak, büyük veri yoluyla oluşan bir süreçtir. İnsan düşüncesinin sınırlı yapısı karşısında sınırsız bir veri üretimi ve birikiminde bulanık büyük veri, dijital toplumu ticari ilişkilerin içine çekerek, her şeyi veri olarak hesaplar. Sayısallaşan veya veriye dönüşen her şey de bir meta değeri taşır. Özetle, dijital toplumun en önemli sorunsalını, sorgulanmayan yönetsel aygıtların toplumda ve bireyde yarattığı tahribatın her geçen gün daha da kritik bir noktaya evrilmesi oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Berger, L. P. ve Luckmann (2022). *Modernite, çoğulculuk ve anlam krizi modern insanın yönelimi* (M. D. Dereli, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Brown, W. (2021). *Halkın çözülüşü: Neoliberalizmin sinsî devrimi* (B.B. Aksoy, Çev.). Metis Yayınları.
- Chandler, D. (2021). *Büyük veri eleştirisinde neler söz konusu? Christian Fuchs'un bölümü üzerine düşünceler*. İçinde D. Chandler. ve C. Fuchs (Ed.). Dijital nesnelere dijital özneler, (ss. 101-109). Notabene Yayınları.
- Chul Han, B. (2017). *Şeffaflık toplumu* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Chul Han, B. (2019). *Psikopolitika neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Chul Han, B. (2020). *Şiddetin topolojisi* (D. Zaptçioğlu, Çev.). Metis Yayınları.
- Chul Han, B. (2021). *Kapitalizm ve ölüm dürtüsü* (Ç. Tanyeri, Çev.). İnka Kitap.
- Chul Han, B. (2022). *Enfokrazi dijitalleşme ve demokrasinin krizi* (M. Özdemir, Çev.). Ketebe Yayınları.
- Chul Han, B. (2022). *Palyatif toplum günümüzde acı* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- Chul Han, B. (2022). *Ritüellerin yok oluşuna dair: Günümüzün bir topolojisi* (Ç. Tanyeri, Çev.). İnka Kitap.
- Crary, J. (2023). *7/24 Geç kapitalizm ve uykuların sonu* (N. Çatlı, Çev.). Metis Yayınları.
- Crary, J. (2023). *Yeryüzü yakılıp yıkılırken: Dijital çağda kapitalizm sonrası dünya* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Creswell, J. W. (2020). *Nitel araştırma yöntemleri*. (Selçuk Beşir Demir vd., Çev.). Ankara: Siyasal kitabevi.
- Dardot, P. ve Laval, C. (2022). *Bitmeyen kâbus: Neoliberalizm demokrasiyi nasıl ortadan kaldırıyor* (F. Keskin, Çev.). Sel Yayınları.
- Dumenil, G. ve D. Levy. (2009). *Kapitalizmin marksist iktisadı*. (S. Pelenk, Çev.). İletişim Yayınları.
- Faulkner, M. (2014). *Marksist dünya tarihi neandertallerden neoliberallere* (T. Öncel, Çev.). Yordam Yayıncılık.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus, Collège De France dersleri (1977-1978)* (F. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge kitapevi.

Foucault, M. (2019). *Biyopolitikanın doğuşu Collège De France dersleri (1978-1979)* (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fuchs, C. (2021). *Büyük veri kapitalizmi çağında Karl Marx*. İçinde D. Chandler. ve C. Fuchs (Ed.). *Dijital nesnelere dijital özneler*, (ss. 75-101). Notabene Yayınları.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin kısa tarihi* (A. Onocak, Çev.). Sel Yayınları.

Haiven, M. (2018). *Radikal hayalgücü ve iktidarın krizi* (K. Kelebekoğlu, Çev.). Sel Yayıncılık.

Lyon, D. (2006). *Gözetlenen toplum: Günlük hayatı kontrol etmek* (G. Soykan, Çev.). Kalkedon Yayınları

Revel, J. (2012). *Foucault sözlüğü* (V. Urhan, Çev.). Say Yayınları.

Rousseau, J. J. (1986). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı* (R. N. İleri, Çev.). Say Yayınları.